

Proaktywność osadzonych a ich nadzieja na sukces i lęk przed przyszłością

Małgorzata Wysocka-Pleczyk*

Instytut Psychologii Stosowanej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Kinga Tucholska

Instytut Psychologii Stosowanej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

PROACTIVITY OF INMATES, THEIR HOPE AND FUTURE ANXIETY

The paper presents results of research on the topic of incarcerated people's proactivity. Two research questions were formulated: 1) Do men and women differ in terms of proactive activity in conditions of prison isolation? 2) What are the links between inmates' proactivity and their focus on the future – hope and future anxiety? Research was conducted with a questionnaire designed specifically to measure proactivity of inmates which is SPIW15 by Kwiatkowski and Bańka, and two psychological questionnaires designed to examine temporal variables in the general population KNS by Laguna, Trzebiński and Zięba, and DFS by Zaleski. The study covered a group of 93 inmates – 30 repeatedly convicted men, 21 repeatedly convicted women and 42 women imprisoned for the first time. Test results indicate sex differences in the level of inmates' proactivity – women, especially repeatedly convicted, indeed are more likely than men to declare proactive behaviors. In addition, women's proactivity is associated with conviction of getting positive results, will power and skills of finding solutions in a variety of situations. While in the group of imprisoned men taking proactive actions is correlated with future anxiety.

Key words: proactivity, hope, future anxiety, inmate, prison isolation

WPROWADZENIE

Jedną z najcenniejszych (choć często niedocenianą) wartości w życiu człowieka jest wolność i możliwość decydowania o sobie. Pozbawienie wolności, jest dla jednostki sytuacją trudną, a warunki izolacji otoczeniem, do którego musi się przystosować niezależnie od tego, czy środowisko więzienne jest dla niej całkowicie nowe (jak w przypadku osób pierwszy raz odbywających karę izolacyjną), czy też jest jej w pewnym stopniu znane (jak to ma miejsce w przypadku osób wielokrotnie karanych). Kara izolacyjna wiąże się z głęboką deprivacją potrzeb jednostki – w tym z pozbawieniem jej możliwości decydowania o sposobie spędzania czasu osadzenia, ograniczeniem do zamkniętego świata społecznego, koniecznością podporządkowania się ścisłemu regulaminowi i trybowi organizacji dnia. Warunki więzienne powodują, że podlega ona procesom uniformizacji, stygmatyzacji, degradacji i depersonalizacji (Ciosek, 1996, 2003). Jednostka musi więc podjąć wysiłek przystosowania się do odmiennych warunków funkcjonowania, niż te, w których żyła, będąc na wolności. Każdy skazany, niezależnie od tego, czy odbywa karę izolacyjną po raz pierwszy, czy też ko-

lejny, wybiera określony sposób przystosowania do zmienionych warunków życia.

Opracowano kilka modeli radzenia sobie z ograniczeniami sytuacji więziennej. Najpopularniejszym z nich jest klasyczny już model zaproponowany przez Goffmana (1961). Przewiduje on, że zachowania osadzonych mogą przybierać jedną z pięciu form: 1) wycofanie – strategia unikowa, polegająca na odcięciu się od otoczenia i aktualnej sytuacji, koncentracji wyłącznie na sobie i rozluźnieniu kontaktów z innymi ludźmi; 2) bunt – wyrażający się mniej lub bardziej jawnym oporem wobec personelu więziennego; 3) zadowolenie – stworzenie sobie w miarę znosnych warunków egzystencji w warunkach izolacji, przy jednoczesnej pozornej serdeczności wobec innych; 4) konwersja – na pozór idealne podporządkowanie się regulaminowi i personelowi więziennemu, bezkrytyczna uległość, która jednakże ma charakter instrumentalny; 5) zimna kalkulacja – będąca strategią mieszaną łączącą, w różnych kombinacjach, strategię zadowolenia i konwersji, mająca na celu uzyskanie jak największych korzyści. Osadzeni rzadko stosują pojedynczą strategię – przeważnie uciekają się do strategii mieszanych (Karnarek-Lizik, 2013).

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Małgorzata Wysocka-Pleczyk, Instytut Psychologii Stosowanej UJ, ul. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków.

wysocka@uj.edu.pl

Publikacja powstała w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki 2015/18/E/HS6/00346

Warto zauważyć, że model ten, podobnie jak większość modeli dotyczących adaptacji do sytuacji izolacji więziennej, ma pewne ograniczenia. Traktuje osobę jako stricte reaktywną, która próbuje zmienić siebie i swoje zachowanie jedynie w odpowiedzi na warunki środowiskowe tak, by jak najlepiej zaadaptować się do aktualnej sytuacji.

Nieco bardziej zniuansowana pod tym względem jest propozycja Crewe'a (2007), odnosząca się do relacji władzy w jednostkach penitencjarnych (w ich post-nowoczesnym sposobie funkcjonowania) – presji wywieranej przez personel więzienia i oporu osadzonych. Crewe rozpatruje zachowanie osadzonych w kategoriach uległości i spełniania oczekiwań instytucji lub buntu wobec niej, wyróżniając cztery style funkcjonowania: 1) zaangażowane podporządkowanie się (*committed compliance*) – charakterystyczne dla uzależnionych osadzonych, którzy pełni zapału deklarują, iż chcą zmienić swoje życie po wyjściu na wolność, uznają swoją izolację za zasadną, chcą ukazać się światu i bliskim, od lepszej strony, a więzienie traktują jako okazję do samodoskonalenia; 2) podporządkowanie się fatalistyczne lub instrumentalne (*fatalistic or instrumental compliance*) – postawa przyjmowana przez ponad połowę więźniów, w której uległość wynika z podejścia fatalistycznego i/lub instrumentalnego, a nie normatywnego; 3) zdystansowane podporządkowanie się (*detached compliance*) – najrzadziej występujący styl przystosowania (według szacunków Crewe'a ujawnia go 1 na 15 więźniów), którego istotą jest pasywny sprzeciw tj. dystansowanie się od instytucji i personelu przy podejmowaniu przez osadzonego prób samodzielnego odbudowania swojego życia; 4) podporządkowanie się strategiczne i manipulacja (*strategic compliance and manipulation*) – normatywne zaangażowanie w cele resocjalizacyjne więzienia jest znikome, a osadzeni reprezentujący ten styl są wrogo nastawieni zarówno do personelu, jak i do obowiązujących zasad; demonstrowana uległość ma charakter pozorny nastawiony na cele osobiste i poprawę warunków poprzez „wpisanie się w system”, którego nie można aktywnie zignorować lub zwalczyć.

Modele adaptacji zaproponowane przez Crewe'a czy Goffmana skupiają się przede wszystkim na „tu i teraz”, czyli na aktualnej sytuacji izolacji więziennej, odnosząc się jedynie do przystosowania osadzonego do aktualnego środowiska. Jest to z jednej strony zgodne z ustaleniem, iż wielu więźniów, zwłaszcza recydywistów, nie posiada wykształconej orientacji przyszłościowej, która pozwoliłaby im organizować swoją aktualną aktywność biorąc pod uwagę przede wszystkim jej możliwe skutki w przyszłości (Zimbardo i Boyd, 2013). Z drugiej jednak strony stoi to w sprzeczności z deklarowanymi współcześnie celami resocjalizacji, w myśl których kara izolacyjna nie powinna mieć jedynie wymiaru restrykcyjnego, lecz także naprawczy – powinna prowadzić do trwałej zmiany zachowania skazanego, by nie wchodził on w przyszłości w konflikt z prawem (Machel, 2010).

Kara pozbawienia wolności jest niewątpliwie sytuacją trudną – osadzony może poddać się jej lub też podjąć aktywne działania, mające na celu poprawę własnej sytuacji teraz i w przyszłości. W kontekście tego ważnym kierunkiem badań wydaje się być poszukiwanie zmiennych sprzyjających lepszej adaptacji zarówno do warunków panujących w zakładach karnych, jak i tych, z którymi były skazani będzie miał do czynienia po opuszczeniu zakładu karnego. Zdaniem Kwiatkowskiego (2015), jedną z takich zmiennych stanowi proaktywność, która nie tylko jest pomocna w skutecznej adaptacji do warunków izolacji, ale także, co istotniejsze, pozwala na podejmowanie działań, w których ważną rolę odgrywa planowanie. Dzięki działaniom ukierunkowanym na bliższe i bardziej oddalone w czasie cele, jednostka nie tylko jest w stanie ograniczyć negatywny wpływ kary pozbawienia wolności, ale także przygotować się do dalszego życia na wolności (Kwiatkowski, 2016). Ważnym, w kontekście resocjalizacji więźniów zagadnieniem, wydają się więc być zmienne temporalne mające wpływ na proaktywność i powiązane z nią.

Teoretycznych ram uzasadniających to podejście dostarcza zweryfikowana w licznych badaniach empirycznych teoria czasu (Time Theory) Zimbardo i Boyda (2013). Zgodnie z nią każde działanie podejmowane przez jednostkę związane jest ze sposobem, w jaki przeżywa ona czas i jak się do niego ustosunkowuje. Przebywanie w zakładzie karnym powoduje u osadzonych koncentrację szczególnie na dwóch perspektywach czasowych: przeszłej (przypominanie o przestępstwie) oraz teraźniejszej pojmowanej fatalistycznie (tj. rozpatrywanej w perspektywie szeregu ograniczeń i nakazów narzuconych z zewnątrz). Przyszłe życie na wolności spostrzegane jest przez więźniów jako upragnione, ale odległe, a przez to niepewne i często budzące lęk (Barnaś, 2010; Niewiadomska, 2010; O'Donnell, 2014).

Proaktywność rozumiana jest w tym kontekście jako celowe podejmowanie określonych działań, w bieżącym czasie, których ostateczny cel ma zostać osiągnięty w przyszłości (Bańka, 2009; Kwiatkowski, 2015). Poprzez działania proaktywne jednostka modyfikuje różnorakie aspekty otoczenia, aby zmiany te zwiększyły jej szanse na odniesienie sukcesu (Kwiatkowski, 2016). Proaktywność w tym rozumieniu jest odpowiedzią na wymagania środowiskowe poprzez podjęcie inicjatywy i postawę zaangażowania w działania z myślą o przyszłości. Bywa ona również traktowana jako zdolność czy względnie trwała właściwość (cecha) jednostki do intencjonalnego podejmowania takich działań (Bateman i Crant, 1993; Crant, 1995). Jej istotą w tym ujęciu jest skłonność jednostki do aktywnego angażowania się w zachowania zmieniające środowisko tak, by przybliżyć ją do pożądanego celu.

W badaniach nad proaktywnością badacze koncentrują się głównie na osobach młodych, podejmujących naukę (m.in. Krause, 2012), dorosłych – przeważnie jako funkcjonujących w środowisku zawodowym (m.in. Crant, 1995, 2000), a także osobach starszych (m.in. Brzezińska, 2011). Bardzo niewiele jest doniesień dotyczących

proaktywności osób, których wolność jest ograniczona lub pozbawionych wolności na czas odbywania kary. Wyjątkiem na tym tle są opracowania Kwiatkowskiego i Bańki (2013; Kwiatkowski, 2015, 2016).

Niewątpliwie osobom przebywającym w środowiskach zamkniętych, takich jak zakłady karne, trudniej jest podejmować działania proaktywne – ze względu na sposób funkcjonowania placówek penitencjarnych możliwości podejmowania działań skierowanych na przyszłe życie w środowisku wolnościowym są ograniczone (Kwiatkowski i Bańka, 2013). Ścisła regulacja aktywności osadzonych oraz niepisane reguły życia w środowisku zakładu karnego powodują, że przekształcanie otoczenia zgodnie ze swoimi potrzebami jest szczególnie trudne (Kwiatkowski, 2016). Izolacja, a zwłaszcza izolacja długotrwała wpływa także negatywnie na osobowość skazanego, a zwłaszcza na jego sferę wolicjonalną (Kossewski, 1985; Ciosek, 2003). Jednak, nawet w warunkach izolacji penitencjarnej, skazani mogą podejmować działania proaktywne – odnoszące się do krótkiej jak i dłuższej przyszłościowej perspektywy czasowej. Celami krótkoterminowymi mogą być próby zmiany zakładu karnego na inny, o łagodniejszym rygorze, uzyskanie przepustki, poszukiwanie kontaktu z osobami i instytucjami spoza zakładu karnego, kontaktowanie się z personelem więziennym w celu poszukiwania informacji czy wsparcia w staraniach o skrócenie kary (Kwiatkowski, 2015). W dłuższej perspektywie czasowej osadzony może podejmować działania mające na celu lepsze przygotowanie go do życia na wolności – może uczestniczyć w leczeniu odwykowym, zdobywać wykształcenie i zawód, starać się o rentę lub uporządkowanie swoich spraw urzędowych.

Pomimo, iż zakłady karne stwarzają wiele możliwości, a nawet do nich zachęcają, to jedynie niewielka część spośród skazanych podejmuje działania proaktywne. Z badań Szymanowskiej (2003) wynika, że jedynie 38.7% recydywistów, 45.2% dorosłych pierwszy raz karanych oraz 68.1% skazanych młodocianych podjęło jakiegokolwiek działania związane z myślą o przyszłym życiu na wolności – pozostali nie podejmują w trakcie odbywania kary żadnej aktywności przygotowującej do życia poza izolacją penitencjarną i skupiają swoje działania na tym, by jedynie przetrwać sytuację, w której się aktualnie znajdują. Dlaczego tak niewielu skazanych myśli o swojej przyszłości i korzysta z możliwości oferowanych przez system penitencjarny, którego jednym z zadań jest właśnie przygotowanie osadzonego do przyszłego życia, bez konfliktów z prawem? Nie ulega wątpliwości, że proaktywność nie jest prostą reakcją na aktualną sytuację, ale wymaga od jednostki nie tyle skupiania się na teraźniejszości, co ekstrapolowania z teraźniejszości w przyszłość. Wymaga więc odpowiednich kompetencji temporalnych, czyli umiejętności efektywnego organizowania przebiegu własnego zachowania w czasie (Tucholska, 2007), a także – a może przede wszystkim – zdolności do wykroczenia poza ograniczenia „tu i teraz”, przy jednoczesnej realistycznej ocenie sytuacji aktualnej. Można przewidywać ponadto, że proaktywność ma związek z szeregiem

innych podmiotowych dyspozycji temporalnych, m.in. nadzieją oraz lękiem przed przyszłością.

Koncepcja nadziei na sukces, opracowana przez Snydera (1994), jest zakorzeniona w nurcie psychologii poznawczej. Nadzieja w tym ujęciu to wyuczony wzorzec myślenia, wyrażający się oczekiwaniem pozytywnych efektów własnych działań w przyszłości na bazie przekonania o posiadaniu silnej woli oraz przeświadczenia o umiejętności sprostania trudnościom, które mogą pojawić się na drodze do celu. Silna wola jest czynnikiem motywującym, który pozwala uznać się za osobą zdolną do realizacji powziętego planu. Odgrywa ona szczególnie ważną rolę w dążeniu do celu w obliczu przeszkód środowiskowych czy zmęczenia (Łaguna, Trzebiński i Zięba, 2005). Umiejętność znajdowania rozwiązań jest natomiast przeświadczeniem o posiadaniu odpowiedniej wiedzy, zdolności czy kompetencji, które mogą przyczynić się do osiągnięcia celu. Dzięki temu, że jednostka postrzega siebie jako osobę zdolną i zaradną ma poczucie, iż na podstawie własnych przemyśleń bądź wskazówek z zewnątrz, jest w stanie na różne sposoby osiągnąć cel.

Badania wskazują na powiązanie tak rozumianej nadziei z poczuciem własnej skuteczności, poczuciem sensu życia czy satysfakcją z życia (Snyder, 1994). Wydaje się więc, że posiadanie nadziei na sukces powinno iść w parze z podejmowaniem działań proaktywnych. Można postulować związek pomiędzy przekonaniem o silnej woli a proaktywnością poprzez ich powiązanie z poczuciem własnej skuteczności. Wspólny dla osób proaktywnych oraz tych o wysokim poziomie nadziei byłby także upór w realizacji ustanowionych celów pomimo doświadczanych trudności. Elastyczność w podejściu do problemu, jakim charakteryzują się osoby proaktywne (Kwiatkowski, 2015), może wiązać się z przekonaniem o umiejętności wyszukiwania rozwiązań, będącego jednym z komponentów nadziei na sukces. Nadzieja jest także związana z lepszym funkcjonowaniem społecznym (Łaguna, Trzebiński i Zięba, 2005), co może być czynnikiem ułatwiającym podejmowanie czynności proaktywnych wymagających kontaktu z innymi ludźmi. Ponadto, dotychczasowe badania sugerują, że osoby charakteryzujące się dużą nadzieją z większą łatwością adaptują się do nowych dla siebie sytuacji trudnych przez podejmowanie konstruktywnych działań (Snyder, 1994). Należy zaznaczyć, iż dotychczas nie przeprowadzono badań nad powiązaniem proaktywności i nadziei na sukces u osób osadzonych.

Przyszłość może być wypatrywana z nadzieją lub przeciwnie – być postrzegana jako źródło zmartwień, niepokoju i trosk. Lęk przed przyszłością, jak opisuje go Zaleski (1989, 1996), to doświadczenie niepewności, napięcia i niepokoju w związku z przekonaniem o możliwym niekorzystnym przebiegu wydarzeń w przyszłości. Zmartwienia mogą dotyczyć antycypowania różnych sytuacji, począwszy od utraty pracy czy choroby bliskich lub własnej, aż po doświadczenie klęski żywiołowej czy wojny. Nasilenie niepokoju przyszłościowego zależy od takich czynników, jak subiektywna ważność przewidywanego wydarzenia, szacowane prawdopodobieństwo

jego wystąpienia i poczucie własnej skuteczności (Zaleski, 1996). Wysokie poczucie własnej skuteczności pełni funkcję ochronną w tym sensie, iż nawet jeśli jednostka antycypuje wystąpienie szkodliwego w skutkach wydarzenia, ma poczucie, iż będzie w stanie coś z tą sytuacją zrobić.

Nasilenie niepokoju przyszłościowego może wpływać na procesy poznawcze, postawy i zachowania. Niepokój przyszłościowy, szczególnie ten o dużym nasileniu, może wiązać się z biernością, unikaniem nowości, rezygnacją z podejmowania działań o niepewnym skutku i mniejszą ilością dokonywanych planów na przyszłość (Zaleski, 1996). Z badań Zaleskiego i współpracowników (2017) wynika, iż niepój przyszłościowy koreluje z negatywną oceną swojej przeszłości i fatalistycznym postrzeganiem teraźniejszości. Mimo zdecydowanie negatywnego wydzwięku, wiąże się on także z przyszłościową orientacją czasową. Badacze próbują tłumaczyć tę zależność faktem, iż pewne natężenie takiego niepokoju, w połączeniu z odpowiednimi właściwościami jednostki, może oddziaływać na nią konstruktywnie i motywująco, składając do wyznaczania celów i pracy nad nimi. Związki lęku przed przyszłością z proaktywnością nie zostały dotąd określone i mogą przybierać różny charakter. Podejmowana aktywność może służyć buforowaniu lęku przyszłościowego lub może w pewnych warunkach zostać całkowicie przezeń zahamowana.

METODA BADAWCZA

W badaniach poszukiwano odpowiedzi na dwa pytania: 1) Czy kobiety i mężczyźni różnią się w zakresie podejmowania działań proaktywnych w warunkach izolacji więziennej? 2) Jakie są związki pomiędzy proaktywnością w izolacji więziennej a nastawieniem na przyszłość osadzonych tj. ich nadzieją na osiągnięcie sukcesu i lękiem przed przyszłością?

Badaniami objęto grupę 93 osób odbywających karę pozbawienia wolności – 30 mężczyzn wielokrotnie karanych (średnia wieku $M=24.37$, $SD=7.58$), 21 kobiet wielokrotnie karanych (średnia wieku $M=36.43$; $SD=9.1$) raz 42 kobiet karanych po raz pierwszy (średnia wieku $M=39.49$; $SD=9.8$). Badania prowadzono indywidualnie w zakładach karnych w Nowym Sączu, Krakowie-Nowej Hucie i w Lublińcu. Stanowiły one część bardziej złożonego projektu badawczego. Przeprowadzono je następującym zestawem psychologicznych metod kwestionariuszowych: Skalą Proaktywności w Izolacji Węziennej autorstwa Kwiatkowskiego i Bańki, Kwestionariuszem Nadziei na Sukces w opracowaniu Łaguny, Trzebińskiego i Zięby oraz Skalą Nastawienia Wobec Przyszłości w opracowaniu Zaleskiego wraz z zespołem. Jedynie pierwsza z wymienionych metod przeznaczona jest do badania osób osadzonych; pozostałe kwestionariusze zostały opracowane do badania osób z populacji ogólnej.

Skala Proaktywności w Izolacji Węziennej SPIW15 (Kwiatkowski i Bańka, 2013; Kwiatkowski, 2015) pozwala ustalić wskaźnik ogólny proaktywności osoby osadzo-

nej oraz wyniki w trzech skalach czynnikowych. Należą do nich: Proaktywność adaptacyjna doraźna (poszukiwanie informacji, wskazówek od współosadzonych i Służby Węziennej, pozwalających lepiej funkcjonować w warunkach izolacji penitencjarnej), Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna (odnosząca się realizowania swojej wizji życia i celów życiowych pomimo izolacji, w warunkach osadzenia oraz poszukiwania wsparcia w rodzinie) oraz Proaktywność adaptacyjna projekcyjna (wyrażająca się poszukiwaniem informacji poza środowiskiem więziennym, pozwalających na szybsze opuszczenie zakładu karnego oraz nawiązywaniem kontaktów, które umożliwiłyby skazanemu dobre funkcjonowanie w warunkach wolnościowych a także podejmowaniem konstruktywnego działania, by poradzić sobie w warunkach osadzenia i w przyszłości). Wskaźnik rzetelności (alfa Cronbacha) dla skali ogólnej SPIW15 pozostaje na poziomie .85, zaś dla skal czynnikowych wynosi nie mniej niż .66 (Kwiatkowski i Bańka, 2013).

Kwestionariusz Nadziei na Sukces (Łaguna, Trzebiński i Zięba, 2005) stanowi polską adaptację *Adult Hope Scale* Snydera. Służy do badania poziomu nadziei rozumianej jako oczekiwanie pozytywnych rezultatów własnych działań na bazie dwóch jej komponentów (kompetencji) tj. siły woli i umiejętności znajdowania rozwiązań. Pozwala ustalić wynik ogólny (poziom nadziei na sukces) oraz wyniki w dwu wspomnianych wymiarach. Spójność wewnętrzna (alfa Cronbacha) dla wyniku ogólnego w KNS wynosi .82. Również obie podskale posiadają zadowalającą spójność wewnętrzną – alfa Cronbacha wynosi dla nich .74.

Skala Nastawienia wobec Przyszłości, funkcjonująca również pod anglojęzyczną nazwą *Dark Future Scale* (DFS) (Zaleski i in., 2017) opiera się na koncepcji niepokoju przyszłościowego Zaleskiego (1996), czyli takiego nastawienia względem przyszłości, w którym negatywne myśli i emocje związane z lękiem są silniejsze niż te pozytywne – związane z nadzieją (Zaleski i in., 2017). Finalnie, do utworzenia narzędzia wybrano pięć pozycji z *Future Anxiety Scale* Zaleskiego (1996). Metoda ma strukturę jednoczynnikową. Wskaźnik rzetelności alfa Cronbacha wynosi dla DFS .88. Analiza rzetelności test-retest wykonana z miesięcznym odstępem pozwoliła ustalić wskaźnik $r=.618$, co oznacza, że wyniki w skali są relatywnie stabilne w czasie.

REZULTATY

Poszukując odpowiedzi na pytanie o specyfikę psychologicznego funkcjonowania osadzonych kobiet i mężczyzn, porównano analizowane w badaniach zmienne ze względu na płeć. Wyniki zaprezentowano w Tabeli 1. Dla lepszego zobrazowania poziomu deklarowanej proaktywności, zmienną mierzoną za pomocą SPIW15 podano w formie przeliczonej na skali pięciostopniowej.

Poziom lęku przyszłościowego i nadziei na sukces nie różnicuje mężczyzn i kobiet pozbawionych wolności. Natomiast ogólna proaktywność osadzonych kobiet pozosta-

Tabela 1

Różnice pomiędzy osadzonymi kobietami i mężczyznami w zakresie poziomu proaktywności i jej podwymiarów, nadziei na sukces i jej komponentów oraz lęku przed przyszłością – pomiar za pomocą testu U Manna-Whitney'a

Zmienne	Mężczyźni n=30		Kobiety n=63		Z	p
	M	SD	M	SD		
Proaktywność ogólna	3.20	.73	3.55	.89	-2.167	.030
Proaktywność adaptacyjna doraźna	2.60	.91	3.25	1.06	-2.772	.006
Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna	3.42	.87	3.54	1.02	-.807	.419
Proaktywność adaptacyjna projekcyjna	3.55	.88	3.80	1.07	-1.693	.091
Nadzieja na sukces	49.70	6.88	48.62	7.75	.679	.499
Umiejętność znajdowania rozwiązań	26.23	3.44	25.17	4.18	1.294	.199
Siła woli	23.47	4.12	23.44	4.50	.032	.975
Lęk przed przyszłością	40.97	15.09	36.25	14.84	1.389	.165

je na istotnie wyższym poziomie niż u przebywających w izolacji mężczyzn – deklarują one większą aktywność mającą na celu lepsze przystosowanie do sytuacji odbywania kary pozbawienia wolności oraz przygotowanie do wyjścia na wolność. Kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni poszukują informacji wśród współosadzonych i służby więziennej, bardziej starają się, by personel wię-

zienie różnice pomiędzy tymi odbywającymi karę izolacyjną po raz pierwszy a wielokrotnie karanymi pod względem podejmowania działań proaktywnych w izolacji więziennej. Postanowiono więc dodatkowo zbadać poziom różnic pomiędzy grupą mężczyzn a grupą wielokrotnie skazanych kobiet. Wyniki analiz zamieszczono w Tabeli 2.

Tabela 2

Różnice w proaktywności ze względu na płeć wśród osób wielokrotnie karanych – pomiar za pomocą testu U Manna-Whitney'a

Zmienne	Mężczyźni n=30		Kobiety n=21		Z	p
	M	SD	M	SD		
Proaktywność ogólna	3.20	.73	3.72	.86	-2.500	.005
Proaktywność adaptacyjna doraźna	2.60	.91	3.47	1.02	-2.756	.006
Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna	3.42	.87	3.71	.91	-1.308	.191
Proaktywność adaptacyjna projekcyjna	3.55	.88	3.94	1.16	-2.007	.012

zienny spostrzegali je jako osoby kompetentne, częściej wzorują się na osobach, które podczas odbywania kary miały podobne problemy lub w najmniej problematyczny sposób przechodziły przez warunki więzienne. Wśród mężczyzn, żaden z badanych nie zadeklarował, by stosował strategię z zakresu tzw. proaktywności adaptacyjnej doraźnej w stopniu maksymalnym, podczas, gdy w grupie kobiet było ich kilka. Jedynie na poziomie tendencji statystycznej kobiety pozostające w izolacji więziennej częściej niż mężczyźni sięgają po nowe rozwiązania lub poszukują informacji prawnych i kontaktów mogących skrócić ich czas kary izolacyjnej.

Należy zaznaczyć, iż w grupie badanych kobiet znalazły się zarówno osadzone wielokrotnie karane jak i te, które odbywały karę izolacyjną po raz pierwszy – natomiast grupa mężczyzn składała się wyłącznie z osadzonych wielokrotnie skazanych. Ta rozbieżność mogła wpływać na uzyskane wyniki pomimo, że w obrębie grupy badanych kobiet nie wystąpiły istotne statystycznie

Wskazują one, że przy pominięciu osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, różnice w proaktywności pomiędzy wielokrotnie karanymi kobietami i mężczyznami stają się jeszcze bardziej wyraziste. Jedynie proaktywność kontynuacyjna nie różnicuje istotnie obu grup. Natomiast różnice w poszukiwaniu informacji prawnych i kontaktów, mogących przyczynić się do skrócenia czasu pobytu w więzieniu a będące wyrazem proaktywności adaptacyjnej projekcyjnej, stają się istotne statystycznie. Wskazywałoby to na to, że kobiety w porównaniu z mężczyznami podejmują więcej działań sprzyjających aktywnemu radzeniu sobie z warunkami środowiska więziennego.

Warto również zauważyć, że deklarowana przez osoby badane proaktywność nie jest bardzo wysoka. Najbardziej badani deklarują podejmowanie działań o charakterze proaktywności doraźnej – są one najrzadsze w porównaniu z pozostałymi rodzajami działań proaktywnych zarówno w grupie wielokrotnie skazanych mężczyzn, jak

i w grupie kobiet odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy (porównań pomiędzy zmiennymi w poszczególnych grupach dokonano za pomocą testu kolejności par Wilcoxon). W grupie kobiet wielokrotnie skazanych najczęstszym rodzajem podejmowanych działań są zachowania o charakterze proaktywności projekcyjnej, w porównaniu z innymi rodzajami proaktywności. Natomiast wśród kobiet odbywających karę izolacyjną po raz pierwszy najrzadziej stosowano proaktywność doraźną, częściej działania o charakterze proaktywności kontynuacyjnej i najczęściej zachowania o charakterze proaktywności projekcyjnej – wszystkie wspomniane różnice pomiędzy różnymi typami zachowań proaktywnych były istotne statystycznie.

By odpowiedzieć na pytanie dotyczące związków pomiędzy proaktywnością a wybranymi zmiennymi temporalnymi tj. lękiem przed przyszłością i nadzieją na sukces, przeprowadzono analizy korelacji – odrębnie w grupach kobiet i mężczyzn pozbawionych wolności. Wyniki analiz zawarto w Tabelach 3 i 4.

sadzonymi, by jak najlepiej przetrwać warunki izolacji. Nie zaobserwowano, by pozytywne myślenie o własnej przyszłości wiązało się z deklarowaniem tego rodzaju zachowań. Natomiast nadzieja na sukces wiąże się z częstszym deklarowaniem zachowań związanych z proaktywnością kontynuacyjną (warto jednak zauważyć, że pytania wchodzące w skład tego czynnika, chociaż dotyczą aktualnej sytuacji osoby badanej, to w znacznej mierze dotyczą przyszłości – wizji „udanego życia na wolności”). Również proaktywność adaptacyjna projekcyjna (dotycząca w dużej mierze poszukiwania informacji pozwalających na wcześniejsze opuszczenie więzienia lub działań mających na względzie przyszłe funkcjonowanie w warunkach wolnościowych) związana jest z wyższym poziomem nadziei na sukces i jej składowych.

O ile w grupie osadzonych kobiet nadzieja na sukces odgrywa większą rolę w podejmowaniu zachowań o charakterze proaktywnym niż lęk przed przyszłością, o tyle w grupie osadzonych mężczyzn, to lęk wydaje się mieć większe znaczenie dla proaktywności, niż oczekiwanie

Tabela 3

Korelacje pomiędzy proaktywnością a nadzieją na sukces i lękiem przed przyszłością w grupie osadzonych kobiet (n=63) – pomiar za pomocą współczynnika korelacji rang rho-Spearmana

	Lęk przed przyszłością	Nadzieja na sukces	Umiejętność znajdowania rozwiązań	Siła woli
Proaktywność ogólna	.290*	.326*	.251*	.265*
Proaktywność adaptacyjna doraźna	.269*	.128	.061	.110
Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna	.170	.339*	.295**	.265*
Proaktywność adaptacyjna projekcyjna	.163	.392**	.310**	.329**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Tabela 4

Korelacje pomiędzy proaktywnością a nadzieją na sukces i lękiem przed przyszłością w grupie osadzonych mężczyzn (n=30) mierzone za pomocą współczynnika korelacji rang rho-Spearmana

	Lęk przed przyszłością	Nadzieja na sukces	Umiejętność znajdowania rozwiązań	Siła woli
Proaktywność ogólna	.664***	.264	.226	.309
Proaktywność adaptacyjna doraźna	.535**	.179	.164	.207
Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna	.595**	.447*	.340	.510**
Proaktywność adaptacyjna projekcyjna	.546**	.211	.201	.226

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

W grupie osadzonych kobiet zarówno lęk przed przyszłością, jak i poziom nadziei na sukces oraz obu jej składowych wiąże się z częstszym deklarowaniem zachowań proaktywnych. Przy czym niepokój o przyszłość wiąże się z proaktywnością doraźną – skupieniem się na kontaktach z pracownikami służby więziennej i wspó-

pozytywnych rezultatów podejmowanych działań. W tej grupie wzrost poziomu lęku przed przyszłością związany jest ze wzrostem deklarowanych działań proaktywnych. Natomiast nadzieja na sukces, a zwłaszcza jej aspekt, jakim jest siła woli, wiążą się jedynie z działaniami proaktywnymi o charakterze kontynuacyjnym.

OMÓWIENIE I DYSKUSJA WYNIKÓW

Aktywność jest zasadniczą formą regulowania stosunków podmiotu z otoczeniem – utrzymania istniejącego stanu rzeczy lub jego zmiany. Jak przekonują Zimbardo i Boyd (2013) w swojej teorii czasu, podejmowanie (lub nie) określonych działań przez jednostkę jest uzależnione od jej subiektywnego, psychologicznego poczucia czasu i mniej lub bardziej świadomej decyzji o przyjęciu określonej perspektywy temporalnej. Człowiek podejmuje aktywność opierając się albo na wspomnieniach przeszłości, albo na bezpośrednio doświadczanej sytuacji teraźniejszej, albo na wyobrażeniu o możliwych skutkach swojego postępowania w przyszłości.

Przymusowa izolacja w środowisku zamkniętym jest niewątpliwie sytuacją szczególną. Jedną z głównych dolegliwości izolacji więziennej jest ograniczenie wolności, swobody działania i autonomii wyrażającej się możliwością podejmowania suwerennych decyzji. Aktywność w warunkach uwięzienia pozostaje pod wpływem presji norm i wartości preferowanych w instytucji totalnej (Goffman, 1961) oraz ograniczonych możliwości związanych np. z pozbawieniem udogodnień materialnych i usługowych czy ograniczeniem kontaktów ze środowiskiem zewnętrznym. Więzienie jednak w swym założeniu spełnia nie tylko funkcję izolacyjną, ale również resocjalizacyjną, dając osadzonym szansę na podjęcie tych rodzajów aktywności, które przygotowują ich do życia na wolności i zapobiegają powrotowi do życia przestępczego. Na ważną rolę tak rozumianej proaktywności osadzonych zwracają uwagę Kwiatkowski i Bańka (2013). Nawiązując do ich opracowań, ustalono osobowościowe korelaty proaktywności w izolacji więziennej, szukając ich wśród podmiotowych dyspozycji temporalnych.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, iż w zakresie deklarowanych zachowań proaktywnych u osób osadzonych występują znaczne różnice ze względu na płeć – ogólna proaktywność uwięzionych kobiet jest istotnie wyższa niż u pozbawionych wolności mężczyzn. Choć w obu grupach do najrzadziej stosowanych należą działania proaktywne wiążące się z poszukiwaniem informacji wśród współosadzonych i pracowników więziennych, wchodzeniem w kontakty z administracją, mając na względzie przystosowanie lub poprawę aktualnych warunków, to mężczyźni recydywiści zdecydowanie częściej niż kobiety unikają deklaracji o podejmowaniu takich zachowań. W porównaniu z kobietami wielokrotnie skazanymi, mężczyźni recydywiści rzadziej deklarują także, że poszukują nowych sposobów działania, nawiązują kontakty czy poszukują specjalistycznych informacji poza środowiskiem więziennym. Co ciekawe, w grupie kobiet, odbywające karę pozbawienia wolności po raz pierwszy podejmują działania proaktywne w tym samym stopniu, co kobiety wielokrotnie karane. W badaniach Szymanowskiej (2003) aż 64.3% mężczyzn recydywistów nie wykazywało żadnej aktywności z myślą o własnej przyszłości, w porównaniu z grupą mężczyzn pierwszy raz karanych, gdzie osób takich było 54.8%.

Oczywiście, poza różnicami w ogólnym funkcjonowaniu kobiet i mężczyzn, występującymi nie tylko w środowisku wolnościowym, ale również w warunkach izolacji, ujawnione w badaniach rozbieżności mogą być spowodowane także innymi czynnikami niż sama płeć badanych. Po pierwsze, w polskim więziennictwie kobiety odbywają kary izolacyjne w nieco innych warunkach niż mężczyźni – z reguły są to zakłady półotwarte. Około połowa badanych kobiet przebywała w warunkach zakładu półotwartego, co może stwarzać lepsze warunki do podejmowania aktywności przez osoby osadzone. Po drugie, osadzeni mężczyźni, którym zaproponowano udział w badaniach dość chętnie zgadzali się na nie, podczas gdy kobiety o wiele częściej wycofywały swój udział, gdy tylko dowiadywały się, że jest on całkowicie dobrowolny i nie wiąże się z nim żadne dodatkowe przywileje. W badanej grupie pozostały więc jedynie te osadzone, które były zmotywowane do udziału w nich i prawdopodobnie bardziej proaktywne. Możliwe jest również, że kobiety, nawet gdy wiedziały, że udział w badaniach nie przyniesie im żadnej osobistej korzyści i nie wpłynie na warunki ich osadzenia, bardziej starały się zaprezentować jako osoby kompetentne i współpracujące – nawet wobec zupełnie obcej im osoby badacza. Po trzecie, na przebywających w izolacji więziennej mężczyzn silniej oddziałuje presja korzystnej autoprezentacji, szczególnie wobec współosadzonych. „Zachowanie twarzy” – nieprzyznawanie się do swoich słabości, ukrywanie emocji pozytywnych, przesadne demonstrowanie męskości i twardości, przy równoczesnym zaprzeczaniu wszelkim słabościom – jest dla nich niezwykle istotne (Pereira i in., 2004).

Pamiętać również należy, że zastosowana forma badań miała charakter samoopisowy, przez co mogła być podatna na manipulację ze strony osoby badanej i nie mierzyć faktycznych zachowań, a jedynie deklarację ich podejmowania. W prezentowanym badaniu nie konfrontowano wyników uzyskiwanych za pomocą skali SPIW15 z danymi obserwacyjnymi, dokumentacją tych zachowań czy relacją ze strony innych osób (np. wychowawców więziennych). Może to zniekształcać uzyskiwane dane, zwłaszcza dotyczące nawiązywania kontaktów z personelem więziennym przez mężczyzn recydywistów, którzy są pod dużo większą presją środowiska współwięźniów, niż kobiety.

Uzyskane wyniki wskazują również, że podejmowanie działań proaktywnych w warunkach izolacji przez kobiety związane jest z pozytywnym spostrzeganiem własnych szans na uzyskanie pozytywnych rezultatów, z przekonaniem o własnej sile woli oraz przeświadczeniem o umiejętności znajdowania rozwiązań w różnych sytuacjach – a więc pozostaje w związku z poziomem nadziei na sukces. Natomiast u osadzonych mężczyzn podejmowanie działań proaktywnych okazuje się mieć związek z lękiem przed przyszłością. Biorąc pod uwagę, że nadzieja może być rozważana jako korzystna forma nastawienia umysłowego (*mindset*) (Snyder, 1994; Sciole i Biller, 2009) i podlegać wyuczeniu, wiedza o powiązaniach nadziei na

sukces z proaktywnością otwiera zasadną empirycznie drogę do uwzględniania tejże w przygotowywaniu dla osadzonych mężczyzn programów resocjalizacyjnych ułatwiających adaptację do życia po wyjściu z więzienia i zapobiegających powrotowi do przestępczości.

LITERATURA

- Bańka, A. (2009). Proaktywność – intencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczenie codzienności. W: H. Wrona-Polańska, W. Czerniawska, L. Wrona (red.), *Szkie o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu* (s. 10-23). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytet Pedagogiczny.
- Barnaś, R. (2010). *Odbywanie kary pozbawienia wolności a przyszłościowa perspektywa czasowa*. Munich: GRIN Publishing GmbH.
- Bateman, T.S., Crant, J.M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of Occupational Behavior*, 14, 103-118.
- Brzezińska, M. (2011). *Proaktywna starość: strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*. Warszawa: Difin.
- Ciosek, M. (1996). *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*. Gdańsk: Stella Maris.
- Ciosek, M. (2003). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Lexis Nexis.
- Crant, J.M. (1995). The Proactive Personality Scale and objective job performance among real estate agents. *Journal of Applied Psychology*, 80, 4, 532-537.
- Crant, J.M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of Management*, 26, 3, 435-462.
- Crewe, B. (2007). Power, adaptation and resistance in a late-modern men's prison. *British Journal of Criminology*, 47, 256-275.
- Goffman, E. (1961). On the characteristics of total institutions: the inmate world. W: D.R. Cressey (red.), *The prison: Studies in institutional organization and change* (s. 15-67). New York: Holt and Winston.
- Kanarek-Lizik, D. (2013). Modele adaptacji skazanych do warunków więziennych: wyniki badań własnych. *Resocjalizacja Polska*, 4, 193-213.
- Kosewski, M. (1985). *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Krause, E. (2012). *Planowanie rozwoju kariery zawodowej przez studentów – między wyobrażeniami a strategiami*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Kwiatkowski, B. (2015). Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW15). *Czasopismo Psychologiczne*, 21, 239-251.
- Kwiatkowski B. (2016). Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 93, 43-60.
- Kwiatkowski, B., Bańka, A. (2013). Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW). *Czasopismo Psychologiczne*, 19, 2, 361-373.
- Laguna, M., Trzebiński, J., Zięba, M. (2005). *Kwestionariusz Nadziei na Sukces KNS. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Machel, H. (2010). Resocjalizacja penitencjarna: istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych. *Resocjalizacja Polska*, 1, 174-192.
- Niewiadomska, I. (2010). Zasoby adaptacyjne przestępców odbywających kary izolacyjne. W: M. Kalinowski, I. Niewiadomska (red.), *Skazani na wykluczenie!?* (s. 329-355). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- O'Donnell, I. (2014). *Prison, solitude, and time*. Oxford University Press.
- Pereira, A., Griffin, A., Pritchett, S., Hunt, M., Oakley, T. (2004). Counselling inside. *Counselling & Psychotherapy Journal*, 15, 7, 36-45.
- Scioli, A., Biller H.B. (2009). *Hope in the Age of Anxiety*. New York: Oxford University Press.
- Snyder, C.R. (1994). *The psychology of hope*. New York, NY: The Free Press.
- Szymanowska, A. (2003). *Więzienie i co dalej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK
- Tucholska, K. (2007). *Kompetencje temporalne jako wskaźnik dobrego funkcjonowania*. Lublin: TN KUL.
- Zaleski, Z. (1989). Lęk przed przyszłością. Ramy teoretyczne i wstępne dane empiryczne. W: A. Januszewski, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL 1987/88* (s. 167-184). Lublin: RW KUL.
- Zaleski, Z. (1996). Future anxiety: Concept, measurement, and preliminary research. *Personality and Individual Differences*, 21, 2, 165-174.
- Zaleski, Z., Sobol-Kwapińska, M., Przepiórka, A., Meisner, M. (2017). Development and validation of the Dark Future Scale. *Time & Society*, 1, 1-17.
- Zimbardo, P.G., Boyd, J. (2013). *Paradoks czasu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.